

Пушак Я.Я., Стричак Г.В.

УДК [338.439.02:351.863]:332.1

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Проблема забезпечення продовольством країн, регіонів, домогосподарств, пересічних громадян стояла перед людством з давніх-давен, адже досягнення певного рівня продовольчої безпеки було завжди основним завданням як суспільства в цілому, так і конкретної особистості. Необхідність забезпечення продовольчої безпеки є нагальною потребою з огляду на те, що в її основу покладений інстинкт самозбереження, на якому ґрунтується вся людська діяльність. Надійне забезпечення держави продовольством має стратегічне значення, оскільки від цього залежать не лише її продовольча, а й національна та економічна безпека.

Загострення ж проблеми всесвітньої продовольчої безпеки в існуючих умовах фінансово-економічної нестабільності активно зміщує акценти вирішення цієї проблеми з глобального на національний та регіональний рівні. Загальносвітова проблема обмеженості продовольства актуалізує необхідність оцінки на національному рівні його наявних запасів, прогнозування потреб та раціонального, достатнього для забезпечення життєдіяльності, використання.

Проблеми продовольчої безпеки як складної економічної категорії, а також методичні підходи щодо її оцінки висвітлюють у своїх працях чимало економістів-аграрників: О. Білоус, С. Гнатюк, О. Гойчук, В. Губенко, А. Лисецький, О. Нижник, П. Саблук, О. Скидан, В. Трегобчук, М. Хорунжий, І. Манзій, Р. Тринько, В. Юрчишин та інші. Серед зарубіжних науковців слід відзначити В. Агаєва, Л. Абалкіна, І. Богданова, А. Богомолова, З. Іл'їну, Б. Кумахова, К. Гріффіна, Г. Роланда, М. Трейсі та інших. Проте дослідження проблем продовольчої безпеки в нових економічних умовах не можна назвати вичерпаними, окрім того дослідження проблемних питань формування та оцінки продовольчої безпеки потрапили в поле зору вітчизняних економістів порівняно недавно.

Метою статті є узагальнення окремих існуючих методичних підходів до оцінки продовольчої безпеки держави та її регіонів.

Проблема продовольчої безпеки є складною і багаторівневою, а тому потребує дослідження на різних ієрархічних рівнях.

На макро (національному) рівні продовольчу безпеку забезпечують уряд та органи законодавчої влади. Їх діяльність спрямована на забезпечення стабільності економічного розвитку, формування державних фондів і приведення у відповідність попиту і пропозиції на внутрішньому ринку продовольства.

На мезо (регіональному) рівні продовольчу безпеку повинні забезпечувати при сприянні державних центральних органів управління суб'єкти територіального управління за допомогою забезпечення наявності та доступності продуктів харчування для населення, що проживає на їх території, організації та проведення контролю якості продовольчих товарів, створення умов населенню для отримання достатнього рівня доходів для їх придбання.

На мікрорівні як суб'єкти, що забезпечують продовольчу безпеку, виступають домашні господарства, які купують і використовують продукти, організують збалансоване споживання.

Усі вищенаведені рівні продовольчої безпеки взаємопов'язані і взаємозалежні між собою. Оптимальний варіант вирішення продовольчої проблеми – це узгоджені дії суб'єктів усіх рівнів, контроль над якими повинен здійснювати Державний департамент продовольства, створений у складі Міністерства аграрної політики України на базі Комітету харчової промисловості.

Огляд наукових публікацій [1, 2, 3, 5, 8, 10, 12] показав, що на думку більшості вітчизняних дослідників оцінку продовольчої безпеки незалежно від її рівня доцільно проводити з урахуванням наступних базових критеріїв:

– фізичної доступності продовольства, що обумовлена наявністю продуктів харчування в кожному момент часу і в необхідному асортименті;

– економічної доступності продовольства, яка визначається рівнем доходів, незалежно від соціального статусу та місця проживання людини, дозволяє їй купувати продукти харчування на мінімальному рівні споживання;

– безпеки продовольчих товарів для споживачів.

Належний рівень продовольчої безпеки може бути досягнутий лише за умови відповідності її вищеназаним критеріям.

Організуючи систему продовольчої безпеки необхідно дотримуватись наступних принципів:

1) самозабезпеченості – здатність держави (регіону) за рахунок власних потужностей забезпечити продовольчі потреби більшої частини свого населення;

2) стабільності – підтримання безпечного рівня перехідних запасів продовольства;

3) незалежності – відсутність залежності від імпортованих продовольчих поставок;

4) доступності – забезпечення доступу кожній людині до продовольчих ресурсів в кількості, якості та асортименті, що відповідають науково-обґрунтованим нормам споживання;

5) якості – досягнення повноцінного і збалансованого рівня харчування населення за рахунок споживання високоякісних та екологічно безпечних продуктів харчування;

6) збалансованості – споживання високоякісних продуктів для раціонального харчування;

7) достатності – доступ до продовольчих ресурсів всіх верств населення за рахунок наявного платоспроможного попиту [13, с. 29].

Ознайомлення з низкою існуючих підходів до оцінки продовольчої безпеки, що пропонуються як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками [4, 6, 7, 9, 11, 13, 14], дозволяє констатувати те, що більшість з них в методичному плані може бути віднесена до однієї з трьох груп.

До першої групи можна віднести методичні підходи, згідно яких пропонується оцінювати продовольчу безпеку на основі одного макропоказника, яким найчастіше виступає: середній коефіцієнт самозабезпеченості, виробництво зерна на одну особу (ООН вважає нижньою межею безпеки норму 600 кг), питома вага вироблених у країні продовольчих товарів у загальному обсязі їх ринкових продажів, загальна енергетична цінність продуктів харчування на одну особу, кількість перехідних продовольчих запасів (повинні становити 15–17 % від річного споживання населення).

Дані показники застосовуються в основному для характеристики продовольчої безпеки на рівні країни. Використання цих показників для оцінки продовольчої безпеки на регіональному рівні є малоефективним й не дає можливості детально оцінити стан кожного аспекту продовольчого забезпечення.

До другої групи відносимо низку методичних підходів, що передбачають оцінку продовольчої безпеки за допомогою системи показників. Стан продовольчої безпеки визначається на основі розрахунку наступних коефіцієнтів: достатності, доступності, імпорту, самозабезпеченості.

До даної групи слід віднести і методику ФАО [13, 14], згідно якої враховуються наступні економічні індикатори: видатки на харчування, інфраструктура, ринки, валовий національний дохід на одну особу, валовий внутрішній продукт на одну особу, відсоток населення, що живе нижче за рівень бідності, коефіцієнт Джині, соціальне й політичне середовище, рівень калорійності добового раціону харчування.

Однак всім зазначеним показникам властиві певні недоліки. Кожній нації притаманні свої особливості щодо споживання продуктів харчування. Для оцінки рівня продовольчої безпеки також істотне значення має диференціація населення за рівнем середнього доходу на особу, оскільки при допустимих межах середніх величин можлива ситуація, коли малозабезпечена за рівнем доходів група населення буде недоїдати. Без розгляду основних характеристик продовольчої безпеки (рівня життя населення, рівня розвитку основних сфер народного господарства та ін.) неможливо об'єктивно оцінити стан продовольчої сфери. Не можна вести мову й про достатню продовольчу безпеку, якщо існують інші слабкі ланки: недостатня фізична доступність продовольства, низька якість продуктів харчування тощо. Слабкість одного елемента підриває всю систему. Тому найбільш прийнятним, на наш погляд, є оцінювання ступеня продовольчої безпеки за допомогою інтегрального показника, що відображає всі аспекти поняття продовольчої безпеки.

Третя група – оцінка продовольчої безпеки на основі розрахунку інтегрального вимірника. При оцінці продовольчого забезпечення спершу виділяють групу показників, що найбільш детально відображають кожен аспект продовольчої безпеки, за якими надалі проводиться її комплексний аналіз. Такий підхід доцільно застосовувати для розрахунку та порівняння продовольчої безпеки територіальних утворень держави (областей, районів, великих міст), з огляду на їх регіональні особливості, що зумовлені соціально-економічним розвитком, рівнем доходів населення, рівнем безробіття тощо. Для прикладу, рівень регіональної продовольчої безпеки (РРПБ) можливо визначати як суму розрахункових значень за основними критеріями продовольчої безпеки: доступності фізичної (D_{ϕ}), доступності економічної (D_e), достатності споживання продовольства ($D_{сп}$), якості продовольства (Y_n):

$$РРПБ = D_{\phi} + D_e + D_{сп} + Y_n \quad (1)$$

Фізичну доступність продовольства слід оцінювати за допомогою показників самозабезпечення регіону продовольством, розрахувавши їх величину в динаміці за кілька років, а також показників динаміки й структури імпорту й експорту продовольства по регіону. Отримані результати дають підстави для якісної характеристики фізичної доступності продовольства, але не дозволяють кількісно оцінити загальний рівень даного критерію. Тому ступінь фізичної доступності нами пропонується вимірювати за допомогою таких показників як коефіцієнт самозабезпечення та коефіцієнт покриття імпорту продовольства.

Для виміру ступеня економічної доступності продуктів харчування в якості основних можуть бути обрані три показники: коефіцієнт бідності, коефіцієнт купівельної спроможності доходів населення регіону, коефіцієнт концентрації доходів (індекс Джині).

Для узагальненої оцінки рівня достатності споживання продовольства пропонується два показники, що характеризують цей критерій кількісно: коефіцієнт достатності (калорійності), коефіцієнт структури харчування (раціону).

Якість продовольства оцінюється на основі даних вибіркового інспекційних перевірок, що регулярно проводяться фахівцями з торгівлі, якості та захисту прав споживачів. Ці дані повинні бути враховані в показнику якості продовольства по різних рівнях, що вимірюється через частку забракованих товарів, – коефіцієнті якості. Остаточна оцінка повинна здійснюватися за середнім значенням коефіцієнтів якості окремих груп продуктів.

Проблема забезпечення продовольчої безпеки України об'єктивно повинна вирішуватися не тільки на національному, але й на регіональному рівні, що обумовлено значними розбіжностями між виробництвом продовольства та потребою в ньому, з огляду на територіальні особливості вітчизняних регіонів, а саме різноманітність природно-кліматичних умов, нерівномірність розміщення виробничо-економічного потенціалу та соціальної інфраструктури, чисельності населення. З огляду на це, оцінювання продовольчої безпеки на регіональному рівні можливо проводити на основі моніторингу продовольчого ринку за чотирма групами показників, що відображають економічний, соціальний і медичний аспекти продовольчої безпеки (рис 1.).

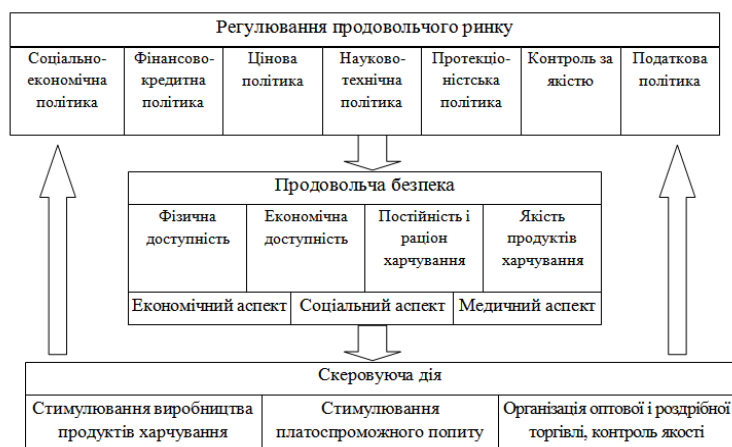

Рис. 1. Модель регулювання продовольчого ринку й забезпечення продовольчої безпеки

Запропонована модель та проведений на її основі моніторинг забезпечення продовольчої безпеки дозволять виявити проблемні аспекти та визначити напрями впливу на існуючу ситуацію з подальшою розробкою адекватних заходів, спрямованих на усунення виявлених недоліків у продовольчому забезпеченні регіону, а також дозволить органами державної влади як національного, так і регіонального рівнів сформувати інформаційно-аналітичне підґрунтя, необхідне для розробки та реалізації відповідної політики (соціальної, податкової, цінової тощо). Результативність державних заходів по забезпеченню продовольчої безпеки в регіоні можливо буде оцінити через моніторинг продовольчого ринку.

Висновки. Сучасний стан продовольчої безпеки вимагає виокремлення її в межах економічної політики держави як самостійної проблеми, вирішення якої передбачає розроблення стратегії розвитку системи продовольчої безпеки та її параметрів.

Практика реалізації державної стратегії продовольчої безпеки повинна здійснюватися через систему конкретних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних індикаторів і кількісних показників, які визначають параметри продовольчої безпеки. Така система складає основу та зміст агропродовольчої політики держави

Важливим інструментом системи підтримки прийняття науково обґрунтованих рішень з метою своєчасного виявлення негативних тенденцій та ефективного управління в сфері продовольчої безпеки регіону є використання економіко-математичних методів. З точки зору дослідження продовольчої безпеки важливе значення має кількісна оцінка рівня продовольчої безпеки регіону, яка може бути проведена на основі розрахунку інтегрального показника продовольчої безпеки, що служить загальним та надійним індикатором стану і розвитку цієї складної системи.

Джерела та література

1. Баженова О. В. Методика визначення оцінки економічної безпеки держави / О. В. Баженова // Актуальні проблеми розвитку підприємницької діяльності в Україні. – Вип. 3. – К. – 2003. – С. 4–9.
2. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 25–35.
3. Гойчук О. І. Продовольча безпека: монографія. / О. І. Гойчук // Житомир: Полісся. – 2004. – 348 с.
4. Горбунов Г. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности России / Г. Горбунов // АПК: экономика, управление. – 2010. – № 12. – С. 14–22.
5. Ефремов К. И. Вопросы оценки экономической безопасности региона / К. И. Ефремов, Е. И. Георгадзе // Вопросы статистики. – 2002. – № 2. – С. 57–59.
6. Эффективность сельскохозяйственного производства (методические рекомендации). Коллективная монография / Е. С. Оглоблин, И. С. Санду, В. А. Свободан, М. В. Косолапова – М.: 2005. – 156 с.
7. Крамлих О. Ю. Продовольственная безопасность: направления развития, формирования и управления: на материалах Смоленской области: диссертация кандидата экономических наук / О. Ю. Крамлих // Смоленск. – 2008. – 188 с.
8. Манзій І. Б. Продовольча безпека: структура, принципи, реальні загрози / І. Б. Манзій // Вісник СНАУ, випуск 8/1. – 2008. – С. 27–31.
9. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Затверджена постановою КМУ від 5 грудня 2007 р. №1377 // Електронний ресурс – режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Моделирование экономической безопасности: держава, регіон, підприємництво / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. // Монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК». – 2006. – 240 с.
11. Оболонцев И. А. Продовольственная безопасность России: еще один взгляд на проблему. / И. А. Оболонцев, М. Я. Корнилов, М. И. Синюков // М.: Изд-во РАГС. – 2006. – 218 с.
12. Саблук П. Т. Продовольча безпека України. / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3–7.
13. Food safety risk analysis. A guide for national food safety authorities / FAO food and nutrition paper, 87 Rome 2006. – 50 p.
14. Strengthening national food control systems: Guidelines to assess capacity building needs / FAO Rome 2006. – 137 p.